

За визначенням Л. І. Дідківської та Л. С. Головки "соціальний захист населення – державна підтримка певних категорій населення, які можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів, забезпечення відповідного рівня життя шляхом надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам (найбільш вразливим верствам населення), а також створення соціальних гарантій для економічно активної частини населення, забезпечення прийнятних для країни умов життя та праці громадян, в тому числі через установа соціальних стандартів" [4, 23].

Проблема соціального захисту населення є однією із фундаментальних проблем соціального розвитку будь-якої економічної системи. Особливо вона загострюється в умовах трансформації соціально-економічного та політичного життя на основі глобалізації та регіоналізації у поєднанні з ринковими перетвореннями, коли значно розширюються невизначеність та соціальні ризики для різних, особливо незахищених верств населення. Соціальний захист поширюється на всі верстви населення через систему соціальних гарантій в галузі: оплати праці, пенсійного забезпечення, охорони здоров'я, освіти, культури, житлово-комунального та соціального обслуговування. З метою впорядкування та практичного здійснення соціального захисту всі мінімальні державні гарантії повинні визначатися державним стандартом рівня життя населення. Найважливішим аспектом цього поняття є прожитковий мінімум – мінімум життєвих засобів, необхідних для нормального відтворення і розвитку особистості.

В умовах обмежених фінансових і матеріальних можливостей прожитковий мінімум і бюджет прожиткового мінімуму як інструменти соціальної політики держави можуть бути використані для обґрунтування мінімального розміру оплати праці і мінімального розміру трудової пенсії. В рамках декларованих і кількісно визначених гарантій в системі державного соціального захисту здійснюються дві найважливіші функції соціального забезпечення: соціальні виплати у грошовій формі (пенсії, допомоги, компенсаційні виплати) і соціальне обслуговування престарілих, інвалідів, дітей, багатодітних сімей, медичне обслуговування, засноване на принципах піклування держави про найбільш вразливі верстви населення. Дані положення розкривають базову ідею побудови системи соціального захисту в Україні в цілому, включаючи систему пенсійного забезпечення.

Досвід зарубіжних країн свідчить, що соціального захисту потребують, насамперед, найбільш незахищені верстви населення. Сучасні системи соціального захисту охоплюють у весь життєвий цикл людини – від її народження і аж до смерті, передбачаючи заходи щодо захисту і підтримання її добробуту.

Кінцевою метою соціального захисту є надання кожному члену суспільства, незалежно від походження, національної або расової належності можливості вільно розвиватися, реалізовувати свої здібності, а також підтримання стабільності в суспільстві та попередження соціальної напруженості, що виникає у зв'язку з майновою та соціальною нерівністю.

Соціальний захист забезпечує: встановлення періодично оновлюваного прожиткового мінімуму; диференційований підхід до різних соціально-демографічних верств населення із врахуванням їхньої економічної самостійності, працездатності та можливості отримання доходів; державні гарантії з оплати праці, із встановленням її мінімального рівня; надання різних форм допомоги безробітним: виплати по безробіттю, перепідготовка та отримання нової спеціальності; розробку та законодавче регулювання комплексу заходів, які необхідні системі соціального захисту населення.

Одним із основних елементів системи соціального захисту населення є пенсійне забезпечення громадян. Кількість людей пенсійного віку в світі і в Україні постійно зростає, а як наслідок цього зростають витрати держави на виплату пенсій. Якщо в 2005 р. в Україні нараховувалося – 14,1 млн. осіб пенсійного віку, то в кінці 2008 р. їхня кількість становила 13,2 млн. осіб. Середній розмір пенсій призначених в 2005 р. становив 316,2 грн., а в кінці 2008 р. – 751,4 грн. Середньомісячна номінальна заробітна плата в 2005 р. становила 806,2 грн., то в кінці 2008 р. – 1806 грн. [5]. Таким чином, коефіцієнт заміщення (співвідношення середньої пенсії до заробітної плати) в Україні в 2005 р. становив 39%, а в 2008 р. – 49% [6, 34].

Глобальні тенденції постаріння населення, скорочення народжуваності, зростання смертності та від'ємне міграційне сальдо ускладнюють вирішення цілого ряду соціально-економічних проблем пов'язаних із соціальним захистом людей похилого віку. Чисельність населення в Україні неухильно скорочується протягом останніх років. З початку 1993 р., коли населення України мало найбільшу чисельність (52,2 млн. осіб), до початку 2009 р. (46,1 млн. осіб) його природний убуток становить більш ніж 6 млн. осіб, що спричинено природним зменшенням (депопуляцією) та міграційними процесами [5]. За даними НДІ праці і зайнятості населення в Україні вже зараз на 20 млн. працездатного населення припадає 13,2 млн. пенсіонерів [7]. Відповідно до прогнозів Інституту демографії та соціальних

досліджень НАН України до 2050 р. на 1000 осіб працездатного віку 16–59 років (для жінок 16–54 р.) припадатиме 727 – у непрацездатному [8, 108].

Внаслідок постаріння населення суттєво збільшилося навантаження на працездатне населення, що негативно відбилосся на економічних показниках вітчизняної економіки. Згідно з прогнозними розрахунками, показник демографічного навантаження зростатиме й надалі, якщо в 2007 р. він становив 0,67, то в середині XXI ст. він досягне свого максимуму – 0,9, за умови збереження рівня сучасного пенсійного віку [9, 135].

З аналогічними проблемами зіткнулися майже всі країни світу на рубежі третього тисячоліття і вирішують їх шляхом реформування пенсійних систем та впровадження нових форм і механізмів вдосконалення соціального захисту на страхових і ринкових засадах. Забезпечення людині гідної старості в сучасних умовах можливе шляхом створення умов для диверсифікації джерел формування пенсійних виплат і запровадження новітніх моделей пенсійної системи, які поєднують обов'язкові державні й добровільні недержавні складові, що ґрунтуються на розподільчих та накопичувальних засадах.

Відмічаючи винятково важливу роль пенсійного забезпечення в соціальному захисті населення слід підкреслити, що лише високо- та середньорозвинуті країни досягли вагомих успіхів у використанні цього механізму у забезпеченні гідного рівня життя непрацездатних верств населення. Сучасні пенсійні системи країн світу не схожі між собою ні за принципами, ні за організаційними засобами їх формування та діяльності, охопленням учасників, методами та розмірами оподаткування тощо. Але всі вони служать для забезпечення вирішення проблем соціального захисту та створення умов для покращення якості життя різних верств населення.

Зарубіжний досвід свідчить, що спільним у пенсійних реформах, які здійснили практично всі зарубіжні країни в кінці 80-х–90-х рр. XX ст. є: збільшення тривалості трудового стажу, перетворення трудового стажу в страховий стаж, зниження пенсійного доходу (розмірів державних пенсій), збільшення пенсійного віку, встановлення однакового пенсійного віку для чоловіків і жінок та запровадження поряд з державною пенсійною системою приватних пенсійних програм (як обов'язкових, так і добровільних). Багаторівневі системи пенсійного забезпечення формуються на основі багатосторонньої відповідальності за матеріальний добробут людей: держави, роботодавця та самого працівника.

Реформи передбачають зменшення сфери відповідальності держави за пенсійне забезпечення і розширення особистої відповідальності працівників за своє майбутнє пенсійне забезпечення шляхом впровадження приватних пенсійних систем. Пенсійна реформа в Україні почала здійснюватися набагато пізніше, ніж в багатьох країнах світу – лише з січня 2004 р. із прийняттям Верховною Радою України Законів України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" та "Про недержавне пенсійне забезпечення". Основною метою пенсійної реформи є можливість реалізації гарантованого права громадян на пенсійне забезпечення на основі трансформації чинної солідарної пенсійної системи в багаторівневу з впровадженням накопичувальних механізмів та формування інституту недержавного пенсійного забезпечення. Важливе значення для здійснення пенсійної реформи має фінансове забезпечення пенсійної системи. Однак, низький рівень участі населення працездатного віку у пенсійному страхуванні ускладнює вирішення цієї проблеми і вимагає підвищення рівня економічної активності, зайнятості населення та його інформованості про переваги накопичувальної пенсійної складової.

Побудована на накопичувальних принципах багаторівнева система дасть можливість за рахунок накопичених коштів громадян розв'язати дві важливі проблеми – забезпечити соціальний захист населення та значно розширити інвестиційні можливості економіки за рахунок пенсійних накопичень. Новий елемент у структурі вітчизняної пенсійної системи України - недержавні пенсійні фонди - відіграють важливу роль соціально-захисного важіля (для підвищення матеріального забезпечення працівників після виходу їх на пенсію), механізму реалізації соціально-трудова відносин між працівниками і роботодавцями та системи особливих інвесторів, що мають суттєвий інвестиційний ресурс. З часу впровадження пенсійної реформи в нашій країні досить успішно функціонують (на початок 2009 р.) 109 недержавних пенсійних фондів, серед яких 86 – відкритих, 14 – корпоративних та 9 – професійних недержавних пенсійних фондів, проте, питома вага їх в структурі національної пенсійної системи ще невелика. Загальна кількість учасників НПФ становить 482,5 тис. осіб, а вартість активів складає 612,2 млн. грн. [10].

Найбільш поширеними в Україні стали відкриті пенсійні фонди. Причинами такої популярності цього виду НПФ є те, що вони мають більшу свободу в здійсненні своєї діяльності (вкладником фонду може бути будь-яка юридична чи фізична особа, яка може індивідуально визначати розмір пенсійних внесків).

Таким чином, система соціального захисту в Україні набуває рис, характерних для соціального захисту у країнах з ринковою економікою, заснованого на страхових засадах. Одночасно слід відмітити, що за своїми параметрами вона ще не відповідає стандартам високорозвинутих країн, її реформування потребує подальшого системного вдосконалення і вирішення важливих першочергових завдань, зокрема, у пенсійному забезпеченні: вдосконалення законодавчо-нормативної бази для формування багаторівневої пенсійної системи; здійснення у вітчизняному пенсійному забезпеченні стимулюючих заходів з боку держави щодо впровадження другого накопичувального рівня в структурі пенсійної системи; проведення активної роз'яснювальної роботи серед населення щодо принципів організації та механізму функціонування недержавного пенсійного забезпечення; забезпечення прозорості діяльності недержавних пенсійних фондів; вдосконалення загальної стратегії пенсійної політики в Україні.

Література

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1998 р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
2. Скуратівський В. А. Основи соціальної політики / В. А. Скуратівський, О. М. Палій. – К.: МАУП, 2002. – 200 с.
3. Скуратівський В. Соціальна політика / В. Скуратівський, О. Палій, Е. Лібанова – К.: Вид-во УАДУ, 2003. – 265 с.
4. Дідківська Л. І. Державне регулювання економіки: навч. посіб. / Л. І. Дідківська, Л. С. Головка – К.: Знання-Прес, 2000. – 209 с.
5. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
6. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування та пенсійне забезпечення у цифрах та фактах / Міністерство праці та соціальної політики України. Пенсійний фонд України. – К., 2008. – 52 с.
7. Інформація щодо змін чисельності пенсіонерів [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.mfsp.gov.ua/control/uk/publish/article;jsessionid=B7BF221A23265A4AD28CF87AEE124FBC?art_id=88341&cat_id=41296
8. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. / [Власенко Н. С., Лібанова Е. М. (ред.), Макарова О.В.]; за ред. чл.-кор. НАНУ, д.е.н., проф. Е. М. Лібанової. – К.: Український центр соціальних реформ, 2006. – 138 с.
9. Шевчук П. І. Соціальна політика та соціальна безпека людини: навч. посіб. / П. І. Шевчук. – Львів: Вид-во ЛРІДУ УАДУ, 2003. – 178 с.
10. Моніторинги системи недержавного пенсійного забезпечення у 2008 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua/viewpage.php?iid=126&lang=ua>